

*М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН, головний науковий співробітник
В.А. МАМЧУР, кандидат економічних наук,
заступник завідувача відділу
О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук,
професор, учений секретар
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Інституціональне середовище та формування соціальної відповідальності аграрних підприємств

Постановка проблеми. У формуванні соціальної відповідальності суб'єктів аграрного підприємництва вагоме значення має характер і якість забезпечення розвитку трансформаційних процесів, які стимулюють підприємницьку активність.

Інституціональне середовище соціальної відповідальності аграрного підприємництва є сукупністю формальних та неформальних інститутів, норм і правил, що вибудовують характер й особливості відносин між учасниками ринку, зовнішніми факторами та безпосередньо суспільством, забезпечуючи розвиток аграрного сектору економіки та сільських територій. Рекомендаційним постулатом для організації бізнесу і державного сектора в галузі соціальної відповідальності (SR) є розроблений та прийнятий у 2010 році міжнародний стандарт ISO 26000 "Керівництво з соціальної відповідальності" [9].

Виходячи з цього, аграрна політика в частині інституціональних перетворень має бути спрямована на вдосконалення форм та інструментів реалізації заходів інституціонального переформатування інституту соціальної відповідальності, які сприяють підвищенню відповідальності суб'єктів аграр-

ного підприємництва за сучасних трансформаційних перетворень на селі.

Формування соціальної відповідальності аграрного підприємництва є невід'ємною складовою досліджень багатьох науковців, що ґрунтується на вивченні нових аспектів інституціональних перетворень на ґрунті загальної концепції інституціоналізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення ролі та значення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного підприємництва є предметом дослідження багатьох науковців. На сьогодні це актуальна проблема для подальшого вивчення означеної категорії та наукових дискусій. Зокрема, слід виділити ряд учених-економістів які найбільш ґрунтовно висвітлюють цю проблематику, а саме: Ю. Лупенко, М. Кропивко [6], В. Шаповал [14], А. Зінченко [4], О. Гоголя [1], О. Новікова, М. Дейч, О. Панькова [2], А. Колот [11], І. Царик [13], Н. Піроженко [10], М. Мурашко [8], Л. Довгань, І. Малик [3], А. Колосок [5] та ін. Нею займаються й закордонні дослідники [15-20].

Разом із тим питання формування інституціонального середовища соціальної відповідальності суб'єктів аграрного підприємства, як необхідної умови забезпечення розвитку сільських територій та підвищення

добробуту населення, ще недостатньо висвітлені.

Метою статті є науково-аналітична оцінка сучасних практик забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного підприємства, зокрема великими інтегрованими агроформуваннями, в проекції оцінки їх рівня соціальної відповідальності суспільством.

Виклад основних результатів дослідження. Дослідження побудовано на двох взаємозалежних векторах: перший – роль підприємства у становленні соціальної відповідальності та другий – соціальна відповідальність як показник ефективності діяльності суб'єктів аграрного підприємства.

Розглядаючи підприємство як соціально-економічний феномен, слід зазначити його невід'ємний зв'язок з інститутом соціальної відповідальності та соціального капіталу як детермінантами розвитку організаційних форм підприємницької діяльності, а також той факт, що сумісний їх вплив є домінуючим в реалізованій сьогодні парадигмі суспільного розвитку, зокрема і сільських територій. Формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного підприємства автори статті розглядають із врахуванням двох основних його складових: підприємця – як ініціативного суб'єкта підприємницької діяльності та підприємства – як того ж суб'єкта підприємницької діяльності, характерною відмінністю між якими є лише формалізовано-інституціоналізована їх форма. Тобто підприємець виступає неформальним інститутом, підприємство – формалізована

та інституціоналізована його форма, які мають забезпечити відповідний рівень соціальної відповідальності.

У результаті формується специфічне інституційне середовище соціальної відповідальності – сукупність загальноприйнятих соціальних, політичних, юридичних і економічних правил, що визначають рамки людської поведінки.

Синтез інституціонального і галузевого аспектів розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного підприємства вимагає детального опрацювання понятійно-категорійного апарату, для того щоб уникнути семантичних і функціональних суперечностей при концептуальному обґрунтуванні засад формування інституціонального середовища забезпечення функціонування інституту аграрного підприємства.

Загалом, інститути виступають формальними і неформальними правилами для впорядкування процесів у діяльності організації. Формальні правила існують у формі офіційних текстів або засвідчених третьою стороною усних домовленостей, в ролі гарантів яких виступають індивіди, що спеціалізуються на цій функції, неформальні – це правила, що так само як і формальні, є обмежувачами поведінки, але не зафіксовані у вербальній формі, а також захищені іншими механізмами (на відміну від держави). Це спонукає нас до того, щоб виділити сутність та межі концепції інституціоналізму в дослідженні соціальної відповідальності аграрного підприємства (рис. 1).

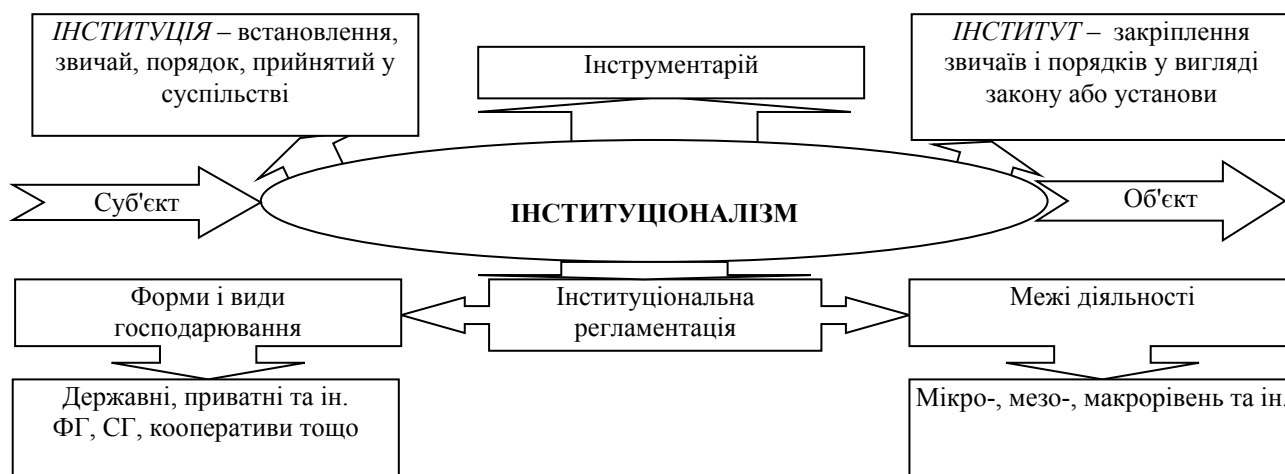

Рис. 1. Інституціоналізм у середовищі функціонування соціальної відповідальності аграрного підприємства

Джерело: Сформовано на основі дослідження й узагальнення літературних джерел.

В аспекті авторського наукового пошуку слід чітко розуміти принципову єдність макро- та макрорівнів в інституціональному середовищі функціонування аграрного підприємства, що в свою чергу передбачає об'єднання макропідходу, відповідно до якого аграрне підприємство розглядається як складний багатосуб'єктний та багаторівневий інститут інституціонального середовища.

У статті при дослідженні соціальної відповідальності, зокрема щодо її тлумачення, спиратимемося на міжнародні стандарти, а саме стандарт ISO 26000 "Керівництво з соціальної відповідальності", що є рекомендаційним постулатом для організації бізнесу і державного сектора в галузі соціальної відповідальності (SR).

Відповідно до стандарту, соціальна відповідальність – це відповідальність організації за вплив її рішень і діяльності на суспі-

льство та навколишнє середовище через прозору й етичну поведінку, яка сприяє стійкому розвитку, включаючи здоров'я і добробут суспільства; враховує очікування зацікавлених сторін; відповідає законодавству та узгоджується з міжнародними нормами поведінки та дотримання всіма організаціями.

Отже, з одного боку, соціальна відповідальність – це виконання підприємством соціальних зобов'язань, передбачених законодавством, через добровільне здійснення витрат на соціальні проекти, з іншого – понад встановлені податковим, трудовим, екологічним та іншим законодавством, виходячи не з вимог закону, а з моральних, етичних міркувань.

Загалом, соціальна відповідальність – це стійкий соціальний розвиток суспільства через формування відповідних складових (рис. 2).

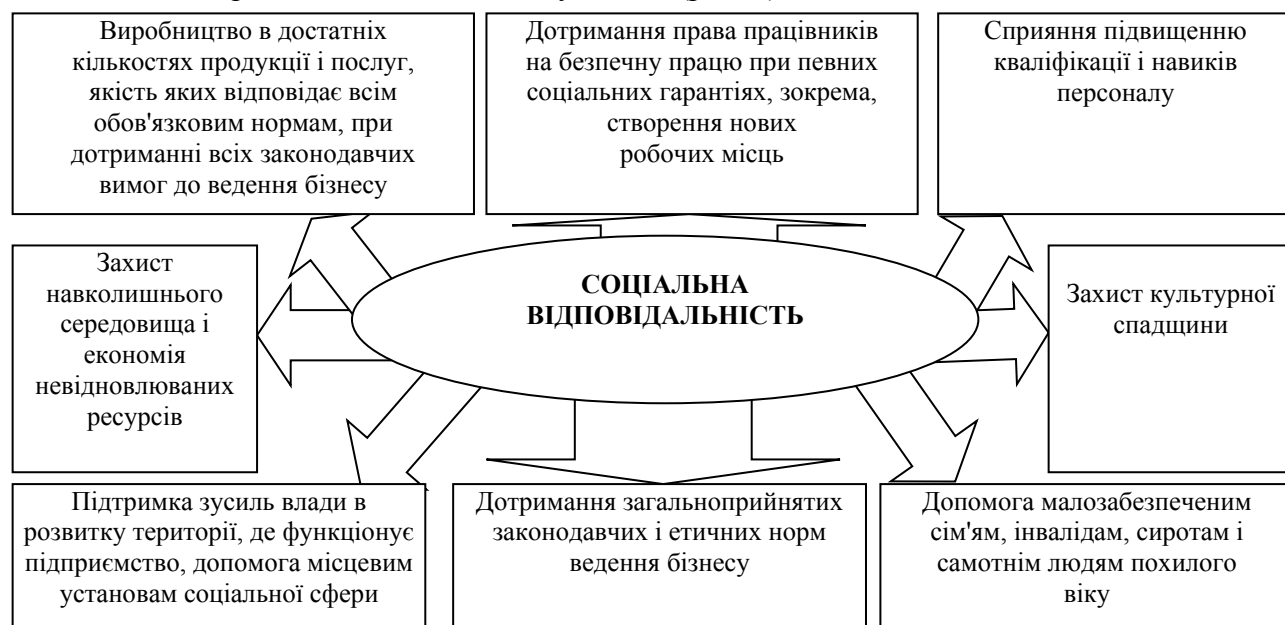

Рис. 2. Функціональні складові соціальної відповідальності підприємств в аграрній сфері

Джерело: Сформовано на основі дослідження й узагальнення літературних джерел.

Наведені функціональні складові соціальної відповідальності аграрного підприємства дають підстави здебільшого вести мову про малий та середній бізнес, а щодо корпоративної – про великий аграрний бізнес (підприємства холдингового типу). Незалежно від розмірів підприємства кожне із них здійснює безпосередній вплив на розвиток суспільства, проте за різних можливостей.

Дослідження літературних джерел дало змогу виокремити особливості рівня соціальної відповідальності для аграрних підприємств із врахуванням їх розміру (рис. 3).

Оцінка особливостей та функціональних складових інституту соціальної відповідальності аграрного підприємства дозволяє сприймати категорію соціальної відповідальності суб'єктів аграрного підприємства як систему організаційно-економічного рів-

ня розвитку підприємства, сукупність соціальних зобов'язань, що регулярно переглядається і динамічно змінюється добровільно і в основному за рахунок підприємства, спрямованих на реалізацію соціальних програм,

результати яких сприяють розвитку компанії, підвищенню її репутації та іміджу через формування основних принципів взаємодії із зацікавленими сторонами.

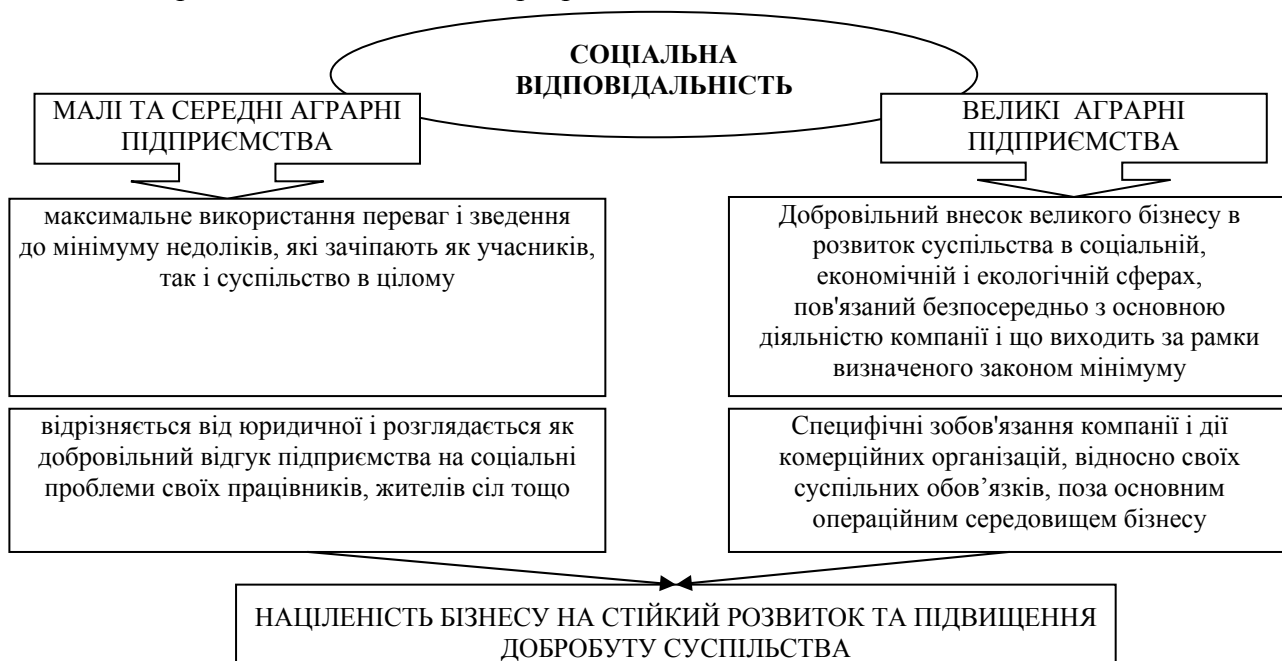

Рис. 3. Особливості соціальної відповідальності підприємств в аграрній сфері

Джерело: Сформовано на основі дослідження й узагальнення літературних джерел [1–6, 8, 10, 11, 13–16, 18].

Більшість інтегрованих агроформувань сформовано відповідні принципи, якими вони керуються у своїй діяльності. Сформовані керівні принципи взаємодії з акціонерами,

інвесторами, партнерами та суспільством одного із великих гравців на аграрному ринку наведено на рис. 4.

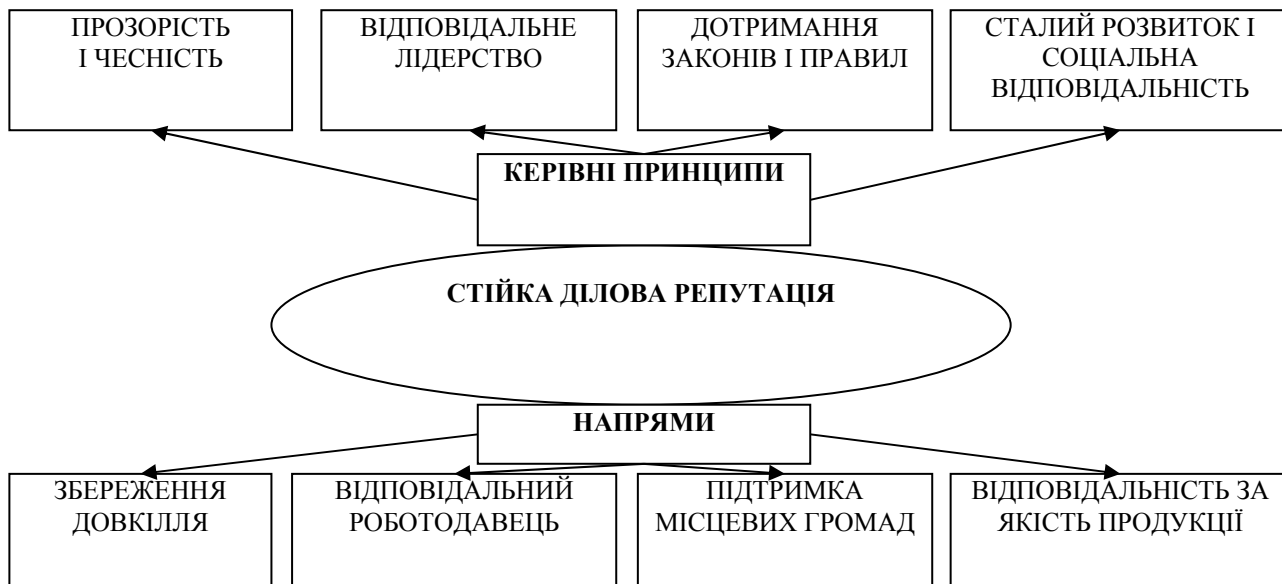

Рис. 4. Місце соціальної відповідальності в керівних принципах та напрямках інтегрованого агроформування "Кернел"

Джерело: <https://www.kernel.ua/ua/sustainable-development/>.

Таких самих принципів дотримують й інші великі інтегровані агроформування, в

тому числі обрані нами як суб'єкти оцінки рівня соціальної відповідальності.

Отже, обґрунтованим буде висновок, що соціальна відповідальність – це не просто відповідальність перед суспільством, а певна філософія організації підприємницької діяльності, спрямована передусім на забезпечення гідного рівня розвитку людей, суспільства тощо. Доказом цього є проведений нами аналіз напрямів забезпечення відповідного рівня соціальної відповідальності досліджуваних інтегрованих агроформувань (рис. 5).

За результатами аналізу автори статті роблять висновок про постійне зростання рівня соціальної відповідальності великих інтегро-

ваних агроформувань у питанні забезпечення розвитку суспільства та територій, на яких вони ведуть господарську діяльність. Так, агрохолдинг Кернел інвестував у розвиток інфраструктури, переважно на ремонт доріг протягом 2013–2015 років понад 8 млн грн, відремонтовано близько 2834 км, а загальні соціальні витрати агрохолдингу Астарта-Київ в бюджетні соціальні програми та на благоустрій протягом 2011–2015 рр. перевищили 117 млн грн. Наведене підтверджує позитивний тренд у напрямі підвищення соціальної відповідальності досліджуваних інтегрованих агроформувань.

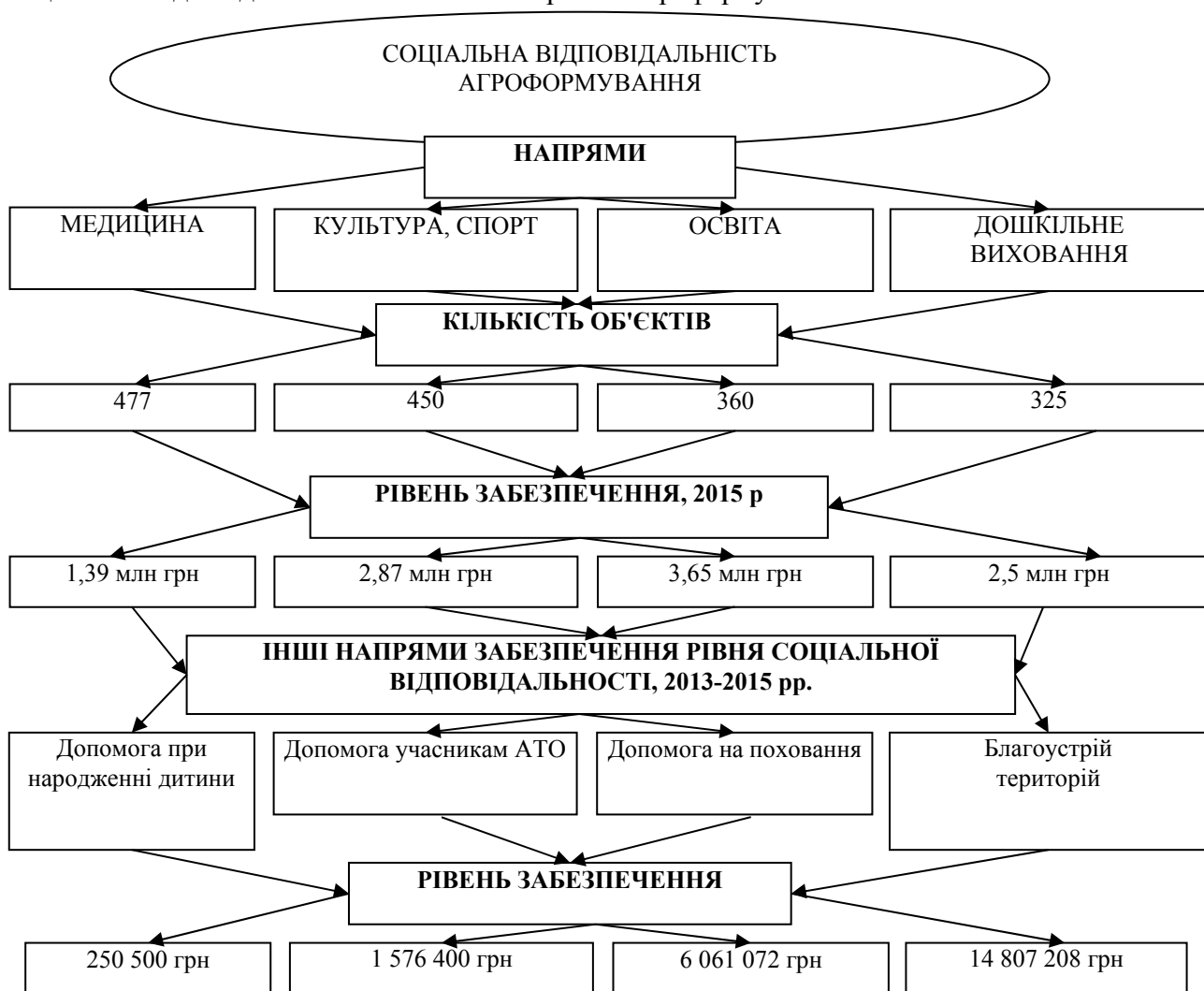

Рис. 5. Напрями та рівень соціальної відповідальності інтегрованого агроформування "Кернел"

Джерело: Побудовано за даними: <https://latifundist.com/infographics/view/67>.

Не менш важливе значення в процесі становлення інституту соціальної відповідальності відведено соціальному капіталу, який є саме тим індикатором, що характеризує рі-

вень розвитку соціальної відповідальності різних організаційних форм господарювання (табл. 1).

1. Залежність організаційних форм від рівня розвитку соціального капіталу

Організаційно-правова форма	Якісні аспекти міжособистісних відносин			Залежність від соціального капіталу
	Досягнення консенсусу	Агенційні проблеми	Значення довіри	
Сільськогосподарський виробничий кооператив	Ускладнено прийняття колективних рішень	Суттєві агенційні проблеми («агенти» як «замовники» і «замовники» як «агенти»)	Необхідна	Висока
Обслуговуючий кооператив	Менш ускладнено прийняття рішень за принципом справедливості	Стандартні агенційні відносини між членами СОК	Те саме	Те саме
Господарське товариство	Те саме	Стандартні агенційні відносини між найманими робітниками і членами		Середня
Державне підприємство	- " -	Суттєві агенційні проблеми через відсутність ефективних «замовників»	Необов'язкова	Те саме
Публічне акціонерне товариство	- " -	Стандартні відносини між найманими робітниками і членами ПАТ	Те саме	Низька
Фермерське господарство	Проблеми несуттєві	Агенційні відносини відсутні (в умовах відсутності найманої праці)	Існує на сімейних зв'язках	Дуже низька
Інтегроване аграрне формування (агрохолдинг)	Ускладнені можливості упорядкування інтересів орендарів	Специфічні агентські відносини між підприємствами і правлінням	Необхідна	Дуже низька

Джерело: Малік М. Й. Формування та розвиток кооперативних відносин в аграрній сфері економіки України / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 76–82.

У процесі дослідження здійснено кількісну оцінку рівня соціальної відповідальності аграрних підприємств, на підставі якої було визначено їх позитивну динаміку. Суб'єктами оцінки обрано ті самі інтегровані аграрні підприємства за їхньою звітною інформацією. Надана малими та середніми підприємствами інформація виявилася недостатньою для оцінки рівня їх соціальної відповідальності. Однак це не може бути підставою для висновку про відсутність або низький рівень їх соціальної відповідальності, адже подекуди саме ними забезпечується належний соціальний розвиток.

Ідея соціальної відповідальності великих аграрних підприємств починає сприйматися суспільством, інакше імідж їх не відповідатиме сучасним уявленням, внаслідок чого попит на їхні товари (роботи, послуги) буде мінімальним.

Таким чином, великі аграрні підприємства, що виходять на глобальні ринки, вдаються до певних дій щодо доведення до споживачів результатів своєї діяльності в області соціальної відповідальності. Наприклад, звіти підприємств, в яких відображаються показники, що характеризують рівень соціальної відповідальності, проте, слід зазначити, що такі звіти здебільшого характе-

ризуються незначними критеріями оцінювання соціальної відповідальності.

Ефективність діяльності та рівень конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта – малого чи великого, виявляється не лише за економічними, а й соціальними показниками. Очевидно, що в цьому питанні ефективним є власне аспект соціальної відповідальності.

Проте, характеристика рівня соціальної відповідальності великих аграрних підприємств без конкретних кількісних і рейтингових показників розглядається нами як неважкий підхід. У зв'язку з цим питання кількісної оцінки рівня соціальної відповідальності є одним із важливіших механізмів визначення рівня впливу аграрного підприємства на суспільний розвиток. Зазначимо, що більшість великих аграрних підприємств – агрохолдингів, будують свою діяльність на засадах корпоративізації, а отже, слід говорити про корпоративну соціальну відповідальність, оцінку якої в розвинутих країнах проводять за розробленими фондовими індексами, зокрема Dow Jones Sustainability Index (DJSI) і Ftse4good.

Важливо враховувати, що соціальна відповідальність, спрямована на реалізацію соціальних питань суспільства, тією чи іншою

мірою забезпечує аграрному підприємству економічний ефект у вигляді прибутку, що дає змогу збільшувати соціальні витрати. Отже, можна зробити висновок про те, що саме рівень прибутку визначає рівень соціальної відповідальності. Саме на цьому ґрунтуватимемо свою позицію стосовно оцінки рівня соціальної відповідальності аграрного підприємства.

Оперуючи останнім, базисом кількісної оцінки рівня соціальної відповідальності буде орієнтир на запропоновану методичку Я.А. Матвєєвої та Д.С. Воронова [7] з адаптуванням до аграрних підприємств. Запропонована методика оцінки, з одного боку, достатньо проста, що забезпечує проведення розрахунків не тільки поточного (аналізованого) періоду, але і в ретроспективі, на основі отриманих динамічних рядів здійснювати глибокий факторний аналіз змін аналізованих величин. Основним і ключовим показником оцінки рівня соціальної відповідальності ці дослідники обрали саме величину виручки підприємства, яка і визначає суму податків, що сплачуються до бюджетів різних рівнів. Проте, з метою нівелювання масштабів компаній, авторами пропонується за основу взяти не загальний обсяг виручки, а динаміку цього показника, навівши відповідну математичну формулу його визначення, яку нами видозмінено з огляду на об'єкт дослідження:

$$I\delta.n. = \frac{Pa.n.}{Pn.n.}, \quad (1)$$

де $I\delta.n.$ – індикатор зміни прибутку аграрного підприємства;

$Pa.n.$ – прибуток від реалізації продукції аграрного підприємства в аналізованому періоді;

$Pn.n.$ – прибуток від реалізації продукції підприємства в попередньому періоді.

Наступним індикатором визначення рівня соціальної відповідальності, який, на нашу думку, відповідає соціальному рівню на противагу першому, який відповідав виключно економічному рівню значущості підприємства, авторами пропонуються індикатори кількості створюваних робочих місць та показник середньої заробітної плати по підприємству. І, як і в першому випадку, не досягнутий рівень показників, а приріст їх, що також розраховується за відповідними формулами:

$$I\chi.n. = \frac{\chi Pa.n.}{\chi Pn.n.}, \quad (2)$$

де $I\chi.n.$ – індикатор зміни середньої чисельності працівників аграрного підприємства;

$\chi Pa.n.$ – середня чисельність працівників аграрного підприємства в аналізованому періоді;

$\chi Pn.n.$ – середня чисельності працівників аграрного підприємства в попередньому періоді;

$$Iz.n. = \frac{3Pa.n.}{3Pn.n.}, \quad (3)$$

де $Iz.n.$ – індикатор зміни середньої заробітної плати робітників аграрного підприємства;

$3Pa.n.$ – середня заробітна плата працівників аграрного підприємства в аналізованому періоді;

$3Pn.n.$ – середня заробітна плата працівників аграрного підприємства в попередньому періоді.

Наведені індикатори запропоновано виразити інтегрованим, який відображатиме кількісну оцінку рівня соціальної відповідальності досліджуваного аграрного підприємства:

$$Ic.v. = I\delta.n. \cdot I\chi.n. \cdot Iz.n., \quad (4)$$

де $Ic.v.$ – індикатор рівня соціальної відповідальності аграрного підприємства;

$I\delta.n.$ – індикатор зміни прибутку аграрного підприємства;

$I\chi.n.$ – індикатор зміни середньої чисельності працівників аграрного підприємства;

$Iz.n.$ – індикатор зміни середньої заробітної плати робітників аграрного підприємства.

Ґрунтуючись на обраній методиці, проведемо розрахунок рівня соціальної відповідальності п'яти найбільших аграрних підприємств холдингового типу, беручи до уваги рейтинг найбільших роботодавців в аграрній сфері – індикатор, який є чи не одним із важливіших у рівні соціальної відповідальності підприємства перед суспільством, та найбільших гравців на аграрному ринку [12]. Для цього здійснимо кількісну оцінку їхніх фінансово-економічних показників – складових розрахунку інтегрованого індикатора оцінки рівня соціальної відповідальності $Ic.v.$ (табл. 2).

2. Вихідні показники оцінки складових інтегрованого індикатора оцінки рівня соціальної відповідальності аграрного підприємства (Іс.в.)*

Аграрне підприємство	Індикатори	Роки			
		2012	2013	2014	2015
Кернел	Прибуток, млн грн	1629,77	881,64	1159,94	2330,42
	ЧП, осіб	1025	1156	1452	1756
	ЗП, грн	7568	8523	9526	11254
Миронівський хлібопродукт	Прибуток, млн грн	7568	8523	9526	11254
	ЧП, осіб	1236	1354	1245	1456
	ЗП, грн	6547	7896	8578	10124
UkrLandFarming	Прибуток, млн грн	4281,8	5958,18	5411,48	5957,94
	ЧП, осіб	1254	1356	1458	1758
	ЗП, грн	7856	8759	9958	11987

Джерело: Звітність, офіційно опублікована компаніями на своїх сайтах, а також серверах розкриття інформації.

*Середній розмір прибутку по курсу Національного банку України відповідно до року дослідження.

За отриманою інформацією розрахуємо відповідальності кожного з аграрних підприємств (табл. 3).
 основні індикатори (формули 1–3) та інтегрований індикатор оцінки рівня соціальної

3. Показники розрахунку складових індикаторів та інтегрованого індикатора оцінки рівня соціальної відповідальності аграрного підприємства (Іс.в.)

Аграрне підприємство	Індикатори	Роки		
		2013	2014	2015
Кернел	<i>І с.в.</i>	0,7	1,8	2,9
	<i>І д.п.</i>	0,5	1,3	2,0
	<i>І ч.п.</i>	1,1	1,3	1,2
	<i>І з.п.</i>	1,1	1,1	1,2
Миронівський хлібопродукт	<i>І с.в.</i>	1,5	1,1	1,6
	<i>І д.п.</i>	1,1	1,1	1,2
	<i>І ч.п.</i>	1,1	0,9	1,2
	<i>І з.п.</i>	1,2	1,1	1,2
UkrLandFarming	<i>І с.в.</i>	1,7	1,1	1,6
	<i>І д.п.</i>	1,4	0,9	1,1
	<i>І ч.п.</i>	1,1	1,1	1,2
	<i>І з.п.</i>	1,1	1,1	1,2

Джерело: Розрахунки відповідно до формул 1–4.

Відобразимо рівень соціальної відповідальності досліджуваних підприємств у динаміці (рис. 6).

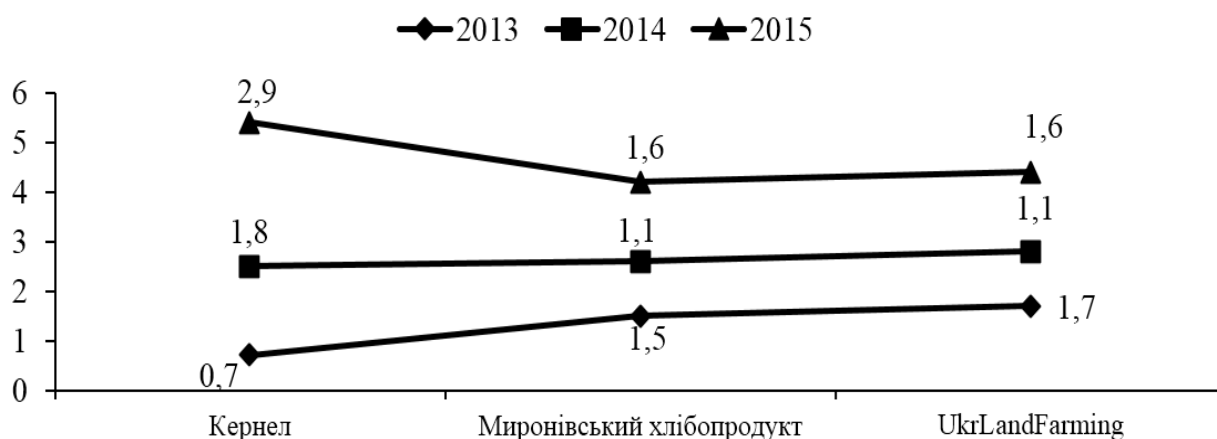

Рис. 6. Динаміка рівня соціальної відповідальності досліджуваних аграрних підприємств

Джерело: Розроблено авторами.

За результатами оцінки рівня соціальної відповідальності досліджуваних аграрних підприємств можна стверджувати про те, що їх рівень протягом досліджуваних років мав нестійкий характер, проте на 2015 рік прослідковується висока можливість реалізації соціальних проектів.

Висновки. Проведене дослідження інституціонального середовища соціальної відповідальності аграрних підприємств та використання динамічного підходу до оцінки інституційних ефектів їх відповідальності дає підстави для висновку про те, що на сьогодні рівень її високий. Обрана методика оцінки рівня соціальної відповідальності

може застосовуватися в межах універсального експрес-аналізу багатьох господарюючих суб'єктів, це дасть змогу використовувати традиційні методики аналізу рівня соціальної відповідальності.

Не менш важливим є питання оцінки рівня соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу, що суттєво відрізняється від оцінки рівня соціальної відповідальності великих аграрних підприємств. Це дасть можливість здійснити порівнянню оцінку рівня розвитку соціальної відповідальності всіх організаційно-правових форм господарювання з подальшим формуванням відповідних рейтингів.

Список використаних джерел

1. Гоголя О. П. Соціальна відповідальність бізнесу : монографія / О. П. Гоголя, І. П. Кудінова ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – Ніжин : Лисенко М. М., 2011. – 175 с.
2. Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки): монографія / О. Ф. Новікова, М. Є. Дейч, О. В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 296 с.
3. Довгань Л. Економічні аспекти корпоративної соціальної відповідальності в умовах макроекономічної кризи / Л. Довгань, І. Малик // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – 2012. – № 2. – С. 106–110.
4. Зінченко А. Г. Корпоративна соціальна відповідальність 2005–2010: стан та перспективи розвитку / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К. : Вид-во «Фарбований лист», 2010. – 56 с.
5. Колосок А. Зарубіжний досвід соціальної відповідальності бізнесу та перспективи його застосування в Україні / А. Колосок // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. – 2015. – № 1. – С. 15–19.
6. Лупенко Ю. О. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності / Ю. О. Лупенко, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 5–21.
7. Матвеева Я. А. Количественная оценка корпоративной социальной ответственности предприятий нефтегазового комплекса / Я. А. Матвеева, Д. С. Воронов // Управление экономическими системами: электронный научный журнал (94), 12/2016.
8. Мурашко М. І. Концептуальні основи соціальної відповідальності бізнесу в Україні / М. І. Мурашко // Економічний та суспільно-політичний журнал. – 2009. – № 2. – С. 114–122.
9. Новий міжнародний стандарт із соціальної відповідальності ISO-26000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bcdst.kiev.ua/index.php/test/56-iso-26000>.
10. Піроженко Н. В. Проблеми соціального партнерства в Україні: теоретико-методологічний аспект / Н. В. Піроженко // Актуальні проблеми державного управління : збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. — 2003. — Вип. 4(16). — С. 142–154.
11. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія / А. М. Колот та ін. ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота ; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана», Наук. парк, Ін-т соц.-труд. відносин. – К. : КНЕУ, 2012. – 501 с.
12. ТОП-7 агрохолдингів-роботодавців України 2017 <https://latifundist.com/rating/top-7-agroholdingov-rabotodatelej-ukrainy-2017>; <https://latifundist.com/rating/top100#>.
13. Царик І. М. Регулятивні інструменти посилення соціальної відповідальності бізнесу в системі національної економіки : монографія / І. М. Царик ; Черніг. держ. ін-т права, соц. технологій та праці. – Чернігів: [б. в.], 2011. – 152 с.
14. Шаповал В. М. Соціальна відповідальність бізнесу в структурі управління економікою : монографія / В. М. Шаповал ; ДВНЗ „Нац. гірн. ун-т”. – Д. : Держ. ВНЗ „НГУ”, 2011. – 356 с.
15. Friedman M. The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits / M. Friedman // The New York Times Magazine. – 1970. – September 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://umich.edu/thecore/doc/Friedman/pdf/>.
16. Kitzmueller M. Economic Perspectives on Corporate Social Responsibility / M. Kitzmueller, J. Shimshack // Journal of Economic Literature. – 2012. – № 50 (1). – P. 51–84.
17. Matten D. Corporate Social Responsibility in Europe - State-of-the-Art and Future Perspectives in a Globalizing Economy / D. Matten, J. Moon // Material of Annual Conference at Academy of Management. – Seattle. – 2003. – P. 10–12.
18. Post J. E. Managing the extended enterprise: The new stakeholder view / J. E. Post, L. E. Preston, S. Sachs // California Management Review. 2002. – № 45 (1). P. 5–28.
19. Secchi D. Corporate Social Responsibility in Europe: Analyzing Business in Transnational Contexts / D. Secchi // Economics and Quantitative Methods. – Varese : University of Insubria, Department of Economics. – 2004. – No 34. – P. 1–19.
20. The institutional promotion of corporate social responsibility reporting / [D. Tschoop, S. Wells, D. Barney] // Journal of Academic and Business. – 2012. – No 5. – P. 1–18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aabri.com/manuscripts/111010.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 13.12.2017 р.

Фахове рецензування: 13.12.2017 р.

* * *